

УДК 322/2-67+316:355.01(477)

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.52.3>

ВЕКТОРИ ТРАНСФОРМАЦІЇ РЕЛІГІЙНОГО ПОЛЯ УКРАЇНИ ВОЄННОГО ЧАСУ

Ірина Богачевська

*Національний транспортний університет,
факультет економіки та права, кафедра філософії та педагогіки
вул. Михайла Омеляновича-Павленка, 1, 02000, м. Київ, Україна*

Метою статті є філософсько-релігієзнавче осмислення та виявлення векторів трансформацій релігійного поля країни в період під час війни та певною мірою передбачення наслідків цих змін. Методологічними засадами дослідження стали принципи контекстуальності в релігієзнавчих розвідках воєнного часу, що застосовувалися з дотриманням дослідницьких засад позаконфесійності в межах філософсько-релігієзнавчої та політолого-соціологічної дескрипції. Наукова новизна. На базі результатів останніх соціологічних досліджень розглянуто трансформації найбільших сегментів релігійного поля України: християнство (православні, протестанти, греко-католики) та іслам (ДУМУ «Умма», ДУМУ, ДУМК), виявлено залежність скерованості векторів їх трансформації від вирішення кожною релігійною юрисдикцією проблеми кореляції національної та релігійної ідентичностей. Висновки. Релігійні юрисдикції, що вирішують питання ідентичності, вважаючи пріоритетною релігійну ідентичність, і в силу цього тяжіють до закордонних релігійних центрів, політика яких, як правило, не враховує питання національної безпеки та суверенітету України, стрімко втрачають суспільну довіру, моральний авторитет, що призводить до їхньої кризи і перспективи маргіналізації в релігійному полі країни, аж до їх ліквідації (добровільної або примусової). Українське громадянське суспільство не толерує в умовах прямих екзистенційних загроз так звану «громадянську нейтральність», яку намагаються виправдати «вищими релігійними ідеалами». Перспективи християнських та мусульманських релігійних об'єднань України напряму залежать від рівня довіри та соціального капіталу, який вони накопичать своїми діями у воєнний час.

Ключові слова: релігійна ідентичність, національна ідентичність, трансформації, ідентифікація, Україна, православні, протестанти, мусульмани.

Постановка проблеми. Повномасштабне російське вторгнення докорінно змінило суспільне життя України, оголило найуразливіші ланки соціальної структури, загострило невирішені проблеми та застарілі протиріччя. З іншого боку, війна консолідувала суспільство, виявила аксіологічну значущість суверенітету та територіальної цілісності держави для кожного її громадянина, актуалізувала процеси національної самоідентифікації широких верств населення. Все це повною мірою стосується релігійного поля нашої поліконфесійної держави, яка протягом усього періоду Незалежності уникала масштабних протистоянь на релігійному ґрунті й була певним зразком дотримання свободи совісті та релігійної толерантності для пострадянських країн. Докорінної та болісної самоідентифікаційної трансформації зазнала, насамперед, найбільша за кількістю вірних християнська конфесія – православ'я. Втім гострі питання самоідентифікації торкнулися різною мірою і протестантських Церков, і українських греко-католиків і мусульманських релігійних центрів. Ці процеси потребують всебічного філософсько-релігієзнавчого аналізу, оскільки їх наслідки визначають повоєнну конфігурацію релігійного поля України. Сьогодні формується той рівень поваги й довіри, з яким кожна релігійна громада ввійде в післявоєнний

період, що значною мірою вплине на подальшу її долю. Більшість українських релігієзнавців наразі активно займаються «польовими дослідженнями» поточної релігійної ситуації, моніторингом соціологічних даних тощо. Проте актуальним є аналіз державної політики в релігійній сфері, зокрема стосовно забезпечення національної безпеки, вивчення та прогнозування реакції на дії влади релігійного середовища та громадянського суспільства.

Тому **метою статті** є філософсько-релігієзнавче осмислення та виявлення векторів трансформацій релігійного поля країни під час війни та певною мірою передбачення наслідків цих змін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В умовах війни більшість релігієзнавчих досліджень сьогодення мають емпіричний характер «включеного застереження», їх результати оприлюднюються здебільшого шляхом наукових конференцій, аналітичних та експертних матеріалів на прохання державних структур, соціологічних опитувань тощо. В контексті нашої розвідки в нагоді стали соціологічні матеріали Центру Разумкова [13; 14], Інституту соціології НАНУ тощо. Публікації та виступи А. Колодного [8], О. Сагана, Ю. Чорноморця тощо, формують загальнотеоретичні підходи та «аксіологічну рамку» досліджень усього спектру дискурсу релігійного життя під час війни. Принциповою для українських релігієзнавчих досліджень, здійснених після 24.02.2022 р., ми вважаємо тезу О. Горкуші, В. Титаренко, Л. Філіпович про те, що ситуація війни звільняє релігієзнавця від безстороннього, позаконтекстуального аналізу, вимагає від дослідника чіткого позиціонування себе в системі суспільних світоглядних і дієвих парадигм [15]. Ми також вважаємо доцільним спиратися на принципи контекстуальності в релігієзнавчих розвідках воєнного часу [2].

Основний матеріал. Центр Разумкова протягом періоду 2010–2020 років фіксував кількість віруючих серед дорослих громадян України в середньому на рівні 70%. Дослідження 2014 р. зафіксувало зростання числа віруючих з 67% до 76%, що більшість експертів пов'язували зі стресом Революції Гідності, початку російської агресії на Сході України та анексією Криму. Цей показник досі залишається найвищим за всі роки спостережень. Він постійно знижувався і наприкінці 2021 р. становив 68% опитаних [13, с. 18].

Із початком повномасштабної російської агресії рівень релігійності населення зріс до 74%, але у 2023 р. знизився до 70,5% (від 84% жителів Заходу до 60% жителів Сходу країни). Ці дані свідчать на користь того, що війна для українців в емоційно-психологічному вимірі дійсно триває з 2014 р., а суттєвого росту релігійності, попри певні очікування фахівців, наразі не сталося [14, с. 23].

Наймасштабніші та найпринциповіші трансформаційні колізії релігійного поля України після початку повномасштабної військової агресії росії відбуваються в православ'ї. Війна лише загострила застарілий конфлікт між етнічною, громадянською та релігійною ідентичністю, який супроводжує український православний дискурс із ХІV століття. Цей конфлікт, генетично пов'язаний з геополітичними амбіціями московського царства й російської імперії, критично загострився з початком повномасштабної війни.

З часів розпаду Київської Русі протягом всієї історії України етнічна та релігійна ідентичності православних українців перебували в складних, подекуди навіть контроверсійних взаєминах. За часів перебування в складі Російської імперії, їх привчали замінити етнічну самоідентифікацію релігійною: «ми – православні». За радянських часів етнічну ідентичність намагалися замінити «громадянською» (ми – нова спільнота людей: «радянський народ»). За часів Незалежності українські православні, не створивши власну автокефальну Церкву, попали в заручники тривалого розколу. Фактично, діяльність РПЦ через УПЦ МП зробила українське православ'я полем запеклої політичної боротьби «руського міра» й прибічників незалежної автокефальної церкви [2, с. 234–235].

«Православне питання» було з часів створення незалежної Української Держави таким, що зручніше було замовчувати, ніж вирішувати. Масштаби й значення світоглядного міжцерковного протистояння в українському православному середовищі держава десятиліттями воліла не помічати.

Да і більшість населення в питаннях релігійної самоідентифікації стабільно демонструвала індиферентність. Так, за даними моніторингу, який здійснювався Центром Разумкова у 2000–2019 рр., більшість громадян (у різні роки від 56% до 64%) вважала, що релігійна віра не передбачає обов'язково віросповідної визначеності. У 2000 р. – 64% опитаних вважали, що «людина може бути просто віруючою і не сповідувати якусь конкретну релігію». І лише на заході країни, де релігійність найвища, більшість (52%) опитаних підтримувала думку, що «віруюча людина повинна обов'язково сповідувати ту чи іншу релігію», і лише 41% допускали можливість «просто вірити» [13]. Така велика цифра підтримуючих «конфесійну невизначеність» (самоідентифікація «просто православні») в православному середовищі пояснюється низкою причин. Головною з них є майже 30-річне, часом гостро конфліктне, співіснування трьох православних деномінацій, які виникли після розколу українського православ'я на межі 90-х років. Це, доречі, зумовило й можливість переходів із однієї православної юрисдикції до іншої як таку.

У суспільній думці панує хибне уявлення про те, що масове скорочення числа вірних УПЦ(МП) почалося з 2018 р., коли відбулося об'єднання УПЦ(КП) та УАПЦ у автокефальну Православну Церкву України (ПЦУ). Насправді ж, тенденція зменшення числа вірних УПЦ(МП) домінувала й впродовж 2010–2018 рр. Кількість вірних УПЦ(КП) навпаки постійно зростала: у 2018 р. УПЦ-КП стала найчисельнішою з православних Церков, об'єднуючи 43% православних, або 29% громадян країни загалом [13, с. 4]. Липневі соціологічні опитування 2022 р. засвідчили, що «72% респондентів ідентифікують себе як православних. ... 54% серед усіх респондентів зараховують себе саме до ПЦУ. Лише 4% зараз ідентифікують себе з УПЦ(МП). Також ще 14% вважають себе просто православними, без конкретизації Патріархату. ... порівняно з 2021 р. частка тих, хто ідентифікує себе з ПЦУ, зросла з 42% до 54%. Натомість з 18% до 4% знизилася частка тих, хто ідентифікує себе з УПЦ(МП)» [16].

Лише з початком повномасштабної війни, коли керівництво УПЦ(МП) (незважаючи на формальне засудження агресора) мовчазною бездіяльністю, а доволі часто й активною колаборацією підтримувало росію, і суспільство і держава усвідомили важливість релігійної самоідентифікації українців як значущого фактору суспільного життя і національної безпеки.

Декларовано далекі від політики, православні в Україні нарешті осягнули, «що в світській державі релігійна ідентичність не є і не може бути домінуючою. Домінуючою є громадянська ідентичність. Традиційний для християнського (а також і мусульманського) світу постулат, що етнічна й громадянська ідентичність є вторинною для віруючої людини, для якої її релігійна ідентифікація має бути непохитним пріоритетом, у воєнній Україні стрімко втрачає актуальність [2, с. 235]. Прикладом невдалої апеляції до нього, спробою зайняти позицію «над сутичкою», є «миротворча риторика» Папи Франциска, яка обурює більшість українців, включно з католиками й греко-католиками. Така позиція демонструє нерозуміння принципової різниці довоєнного світогляду українських християн і сучасної їх самосвідомості. Українці не розуміють, як можна молитися за сакралізуючих їх вбивство ієрархів РПЦ, яка нахабно нехтуючи історичними реаліями, проголошує себе «Церквою-магінькою» щодо Київського християнства. «Громадянська ідентичність у цьому контексті бере верх над дискредитованою релігійною ідентичністю» [2, с. 235].

Вперше, за даними соціопитування грудня 2022 р., суспільна думка фактично схвалила дії держави щодо припинення колабораціонізму в лавах УПЦ(МП). «78% українців вважають, що держава в тій чи іншій мірі має втрутитися в діяльність УПЦ (МП). Зокрема, серед них 54% вважають, що ця Церква має бути повністю забороненою в Україні. Ще 24% виступають за дещо «м'якший» підхід, що не передбачає повної заборони, але передбачає встановлення державного контролю та нагляду» [16]. Результати травневого опитування 2023 р. фіксують радикалізацію ставлення населення щодо УПЦ (МП): повністю заборонити її в Україні воліє вже 66% опитаних, встановити державний нагляд та контроль, але не забороняти повністю – 19%. А кількість прихильників невтручання в справі УПЦ з грудня 22 по травень 23 року скоротилася вполовину з 12% до 6% відповідно [17]. Соціологи наголошують: «Нездатність «на практиці» довести справжність розриву з РПЦ, «наслідки» діяльності в Києво-Печерській лаврі, млява (або просто відсутня) реакція на своїх священнослужителів-зрадників та безпорадна тиша у відповідь на анексію своїх епархій (як-от Бердянської) тільки кристалізують негативне ставлення до Церкви» [17].

Євангельське гасло про те, що немає ані єлліна, ані іудея, а перед Богом всі є рівними, працює лише тоді, коли релігія дійсно, а не декларативно існує поза політикою. Така ситуація, до речі, не складалася за всю історію християнства в жодному кутку християнського світу. Московська ж Церква, що фактично є підрозділом ФСБ та пропагандистським рупором путінізму, благословивши російських солдат на знищення українських братів по вірі, повністю втратила сакральність та моральний авторитет. «Наслідком цього стала нечутливість українського суспільства, що болісно переживає травму страшної війни, до дискурсу «прощення ворогів своїх», а також радикалізація релігійного середовища, яка вимагає від кожного православного віруючого чіткої і швидкої відповіді на питання власної інституційної приналежності» [2, с. 236].

Колаборація УПЦ(МП) з окупантами суттєво підірвала суспільну довіру українців до Церкви як суспільної інституції. Незважаючи на те, що десятиліттями Церква зберігала лідерство щодо суспільної довіри, з початку війни вона стабільно втрачає довіру громадськості. При чому фіксувати падіння довіри до Церкви соціологи почали ще до початку повномасштабної війни: так, між груднем 2021 і груднем 2022 р. довіра Церкві вже знизилася з 51% до 44%, між груднем 2022 р. і груднем 2023 р. – з 44% до 38%. Регіональний соціологічний зріз засвідчує, що на Сході країни, де домінувала УПЦ(МП) втрата довіри до Церкви наразі сягнула рекордних темпів: з 42% у 2022 р. до 24% у 2023 р. [5].

Згідно опитування Центру Разумкова, 50% тих, хто вважає себе християнами, ставляться позитивно до переходу ПЦУ та УГКЦ на Новоюліанський календар (негативно – 15%, байдуже – 14%, не розуміють, що це означає, – 9%, вагалися з відповіддю – 11%) [3].

Якщо визначити в цілому вектор трансформації православного сегменту релігійного поля України, як бачимо, він є вкрай негативним, завдяки кризі в УПЦ(МП) та її конфліктному протистоянню з ПЦУ. ПЦУ ще не виявляє спроможності остаточно витіснити УПЦ, консолідувати православних українців навколо своїх ієрархів, незважаючи на те, що в січні 2023 р. митрополит Епіфаній наголосив, що до ПЦУ з часу отримання Томосу долучилося близько 1700 парафій УПЦ(МП) [7]. Хоча ситуація спонукає керівництво ПЦУ приймати принципові рішення щодо розбудови своєї структури та утвердження себе основним репрезентантом загальноукраїнської ідентичності, змагальності за суспільний авторитет і довіру; обстоювання права на спадкоємність давньої Київської (Володимирової) церкви [4, с. 6].

Щодо перспектив УПЦ(МП) в Україні, ми цілком поділяємо твердження С. Здіорука та В. Токмана: «В українському суспільстві вже сформувалися морально-психологічні,

політичні та правові передумови, які неминуче спонукають УПЦ(МП) до змістовної трансформації в найближчому майбутньому. Московський патріархат в Україні постав перед серйозною дилемою: або швидко перетворитися на маргінальне розкольницьке релігійне утворення, вороже до України, або вдатися до кардинальних змін, які зумовлять його національно зорієнтований розвиток» [4, с. 33].

На відміну від православного середовища, як констатує шеф-редактор Релігійно-інформаційної служби України Т. Антошевський, «напевно, жодна з конфесій в Україні не зазнала таких позитивних змін, як протестанти», які проявили чітку громадянську позицію, переосмисливши свою роль в суспільному житті, взяли на себе відповідальність за суспільство [1]. «До честі церков, релігійних організацій, євангельських протестантських спільнот на великій території України, ... війна почалася в четвер, а в неділю церкви були готові приймати біженців», підсумовуючи перший рік війни, констатував Р. Кухарчук, голова руху «Всі разом» [9]. Участь у захисті країни зі зброєю в руках, військове капеланство, активна залученість практично всіх протестантських деномінацій у волонтерський рух призвели до формування в суспільстві позитивного іміджу українських протестантів. Вони стрімко долають нав'язаний ще за радянських часів суспільству образ «сектантів», який активно підживлювався УПЦ(МП), завдяки своїй щоденній присутності серед переселенців, незахищених та вразливих верств населення, завдяки дієвій допомозі. Через свої міжнародні зв'язки українські протестанти залучають до гуманітарної допомоги Україні світову протестантську спільноту, доносять світу об'єктивну інформацію про війну шляхами народної дипломатії. Як слушно наголошує Р. Кухарчук, з 2014 р. відбулася суспільна легалізація протестантських церков України. Це ми бачимо по риторичі й тональності засобів масової інформації. Назвати протестантську церкву «сектою» стало ознакою неадекватного дурного тону» [9].

Більшість українських протестантських Церков рішуче розірвали зв'язки з росією. На відміну від УПЦ(МП), Виконавчий комітет Генеральної конференції адвентистів сьомого дня (АСД) у квітні 2022 р. одногослоно прийняв рішення про перепідпорядкування Української уніонної конференції безпосередньо Генеральній конференції, яка є адміністративним органом, що здійснює нагляд за всесвітньою Церквою АСД і розташований у Сілвер-Спрінг, США. Раніше українські адвентисти підпорядковувалися Євро-Азійському дивізіону зі штаб-квартирою у Москві. Віце-президент Генеральної конференції АСД А. Стеле наголосив: «Структура Церкви завжди має служити місії. ... Сучасна трагічна ситуація в Україні просто потребує зміни оперативної структури для виконання місії» [18]. І громади адвентистів щоденно опікуються нужденними по всій Україні, залучивши до своєї місії ресурси міжнародної громадської неурядової благодійної агенції АДРА (Adventist Development and Relief Agency), що є одним з підрозділів Церкви.

Міжнародний християнський рух «Нове покоління» повністю відмежувався від колишнього духовного лідера О. Ледяєва і створив незалежну Харизматичну Церкву України. Її пастори служать військовими капеланами в найгарячіших точках сходу та півдня, велика кількість парафіян зі зброєю захищає Україну, кожна громада щодня здійснює величезну волонтерську роботу.

Вклад протестантських церков у волонтерський рух і благодійність під час повномасштабної війни заслуговує на окреме дослідження. Але вже сьогодні можна висувати, що суспільне сприйняття протестантів в Україні змінилося в бік безумовного включення їх до українського християнства як повноправної патріотичної спільноти, яка утверджує християнські ідеї конкретними щоденними суспільно значущими справами. Патріотична громадянська позиція та жертвна благодійна робота є факторами, які сприяють суттєвому

притоку нових віруючих до протестантських громад, який констатують дослідники з початку повномасштабного вторгнення. Не зважаючи на велику кількість протестантів, що виїхали за кордон, кількість віруючих в їхніх громадах не лише не зменшилася, а подекуди й збільшилася.

Українські мусульмани також переживають важкі випробування з початку війни. Більшість громад, розташованих у Криму та на інших окупованих територіях, зазнають утисків, передусім кримські татари. Зруйновані домівки та мечеті, залякування та переслідування за віру – ось, що принесли росіяни мусульманам України.

Організаційно українські мусульмани не були єдиними перед повномасштабною війною. І не зважаючи на те, що «активно долучилися до спротиву збройній агресії росії – вони служать у ЗСУ та добровольчих батальйонах, займаються волонтерством, проводять інформаційні кампанії з донесення до мусульманської аудиторії за кордоном правди про загарбницьку війну рф в Україні» [11], ступінь залучення в ці дії різних мусульманських спільнот України є різною.

Мусульмани, об'єднані навколо Духовного управління мусульман «Умма», чітко демонструють поєднання ісламської релігійної та особистісної національної ідентичності з усвідомленням відповідальності за країну та її громадян. Шейх Саїд Ісмагілов, який 13 років очолював ДУМУ «Умма», був його духовним і богословським лідером, на початку повномасштабної війни склав свої повноваження, щоб піти у тероборону, а потім і на фронт. Із 2015 р. при ДУМУ «Умма» діє всеукраїнське капеланство мусульман. Муфтії ДУМУ «Умма» Шейх Мурат Сулейманов акцентує: «Наші капелани беруть активну участь у подіях, що відбуваються на фронті, там, де багато мусульман. Адже духовна підтримка завжди необхідна для воїнів» [12].

Муфтії Духовного управління мусульман Криму, єдиного мусульманського центру, не підконтрольного Росії, що поєднує кримськотатарські мусульманські організації материкової України з 2016 р., Айдер Рустемов наголошує, що сьогодні в лавах ЗСУ воює від 3 до 5 тисяч кримських татар, що в переліку на кількість кримськотатарського населення, створює співвідношення 1 до 1 з українськими захисниками іншого етнічного походження [10]. Попри репресії щодо віруючих мусульман на території окупованого Криму, масові спроби схилити духовних лідерів до співробітництва, та випадки колаборації з окупантами, мусульмани, об'єднані навколо ДУМК, пов'язують долю свого народу з Незалежною Україною, чітко артикулюють свою патріотичну позицію і захищають національний суверенітет зі зброєю в руках і упевненістю в поверненні Криму в серці, не маючи жодних протиріч між релігійною та національною самоідентифікацією.

Що ж стосується Духовного управління мусульман України, яке очолює шейх Ахмед Тамім, що позиціонує себе як найвпливовіша мусульманська організація України, створена ще у 1992 р., то з початком повномасштабної війни воно начебто зникло з інформаційного простору країни. Якщо ми звернемося до офіційного сайту ДУМУ: <https://islam.ua>, то там немає жодної (!) згадки про війну з росією. Якщо про події 2014 р. сором'язливо зазначається, що ДУМУ вело консультації з державою щодо «мирного врегулювання конфлікту», то на початку третього року повномасштабної війни ця релігійна організація жодним чином не оприлюднила своєї громадянської позиції. В цьому зв'язку громадянське суспільство має всі підстави запитати шейха Ахмеда Таміма, чий інтереси в Україні майже три десятиліття представляє очолювана ним мусульманська релігійна організація? Нейтральність щодо громадянської самоідентифікації в часи війни, що поставила українську політичну націю на межу існування, вбачається українськими громадянами, до яких, зрештою, належить більшість віруючих, об'єднаних навколо ДУМУ, неприпустимою. Спираючись

на історичні прецеденти, можна прогнозувати, що ДУМУ в середньостроковій перспективі втратить суспільну довіру, що матиме негативні наслідки для подальшого кількісного та якісного розвитку цієї релігійної структури.

Отже, короткий аналіз векторів трансформації найчисленніших релігійних організацій України доводить, що, як слушно наголошує перший заступник Голови Державної служби України з етнополітики та свободи совісті В. Войналович, «фронт духовний і фронт релігійний – не менш важливий ніж фронт мілітарний – перемога країни забезпечується на обох» [11].

Висновки. Філософсько-релігієзнавче осмислення трансформацій релігійного поля країни в період війни дозволяє висувати, що майбутня його конфігурація значною мірою залежить від розв'язання релігійними організаціями України проблеми кореляції національної та релігійної ідентичностей.

Ті релігійні юрисдикції, що вирішують питання ідентичності, вважаючи пріоритетною релігійну ідентичність, і тому, як правило, тяжіючи до закордонних релігійних центрів, політика яких, як правило, не враховує питання національної безпеки та суверенітету України, стрімко втрачають суспільну довіру та моральний авторитет. Це призводить до їхньої кризи й перспективи маргіналізації в релігійному полі країни, аж до їх ліквідації (добровільної або примусової).

Українське громадянське суспільство не толерує в умовах прямих екзистенційних загроз так звану «громадянську нейтральність», яку намагаються виправдати «вищими релігійними ідеалами».

У цьому контексті можна прогнозувати радикальну зміну православного сегменту релігійного поля за рахунок маргіналізації УПЦ(МП) та активної розбудови ПЦУ. Має перспективу тренд певного зближення позицій ПЦУ та УГКЦ, яка активно позиціонується «Церквою Володимирова хрещення».

Українські протестанти стають все більш потужною ланкою релігійного поля держави, зростаючи як кількісно, так і якісно. Адекватна церковна політика та величезна гуманітарна підтримка населення сприятиме подальшому зростанню суспільної довіри. Досвід місії в різних країнах світу дозволяє протестантам знаходити гармонійні моделі поєднання національної та релігійної самоідентифікації, що посилює їх суспільну позицію.

Українські мусульмани, які перебувають у такому ж розколі, як і православні, також зазнають значного переформатування власного сегменту релігійного поля. Його конфігурація напряму корелюється з громадянською позицією духовних управлінь українських мусульман. Найгіршими, в цьому контексті, вбачаються наразі перспективи ДУМУ, найкращими – у ДУМУ «Умма».

У цілому, ж, є всі підстави констатувати, що переважна більшість релігійних юрисдикцій України підчас повномасштабної війни проявила себе як зріла і відповідальна частина українського громадянського суспільства, що здатна швидко та потужно відповідати на виклики часу, брати на себе відповідальність за кожну нужденну людину і за країну в цілому. Віруючі різних релігій, конфесій та деномінацій щодня демонструють у тилу й на фронті незламність та героїзм. Вони гідно виконують свою місію нести світ віри в суспільство, яке виборює своє право вільно жити на своїй землі.

Список використаної літератури

1. Антошевський Т. Жодна з конфесій в Україні під час війни не зазнала таких позитивних змін, як протестанти. *Adventist.ua News* URL : <https://adventist.ua/ru/news/analytics/zhodna-z-konfessii-ukraini-pid-chas-viiny-ne-zaznala-takykh-pozytyvnykh-zmin-yak-protestanty/>

2. Богачевська І.В. Релігійна ідентичність українців: до і після війни. Україна на шляху відновлення: завдання науки і освіти в європеїзації держави : матеріали Всеукраїнської міжгалузевої науково-практичної онлайн-конференції (Київ, 17–19.05.2023) / Уклад.: Л.І. Ткаченко, В. М. Шульга. Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2023. 946 с.
3. Війна зробила українців більш релігійними, – опитування. *Risu.ua*. URL : https://risu.ua/vijna-zrobila-ukrayinciv-bilsh-religijnimi-opituvannya_n144969
4. Державно-церковні та суспільно-релігійні відносини в умовах війни Росії проти України : аналіт. доп. / [С.І. Здіорук, В.В. Токман] ; за ред. С. І. Здіорука. Київ : НІСД, 2023. 36 с.
5. Динаміка довіри соціальним інституціям у 2021-2023 роках. *Пресреліз КМІС*. URL : <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1335&page=5>
6. Динаміка релігійної самоідентифікації населення України: результати телефонного опитування, проведеного 6–20.07.2022 р. *Пресреліз КМІС*. URL : <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1129&page=5>
7. Епіфаній розповів, скільки парафій покинули Московський патріархат після створення ПЦУ. 29.01.2023. *UAINFO.org*. URL : <https://uainfo.org/blognews/1675006882-epifaniy-rozpoviv-skilki-parafiy-pokinuli-moskovskiy.html>
8. Колодний А., Филипович Л. Свобода релігії в Україні: виклики в часи російсько-української війни. *Філософська думка*, 1, 2023. С. 111–130.
9. Кухарчук про підсумки року: «Під час війни церкви України роблять свій максимум» URL : <https://vsirazom.ua/article/kuharchuk-pro-pidsumky-roku-pid-chas-vijny-czerkvy-ukrayiny-roblyat-svij-maksimum>
10. Мокрушин С., Спірідонов Р. Муфтії Духовного управління мусульман Криму Айдер Рустемов: «Рашизм – це фактор, що змушує мутувати народи» Інтерв'ю *Крим Реаліті* 27.09.23. URL : <https://ua.krymr.com/a/rustemov-krym-interviu-muftiy/32612738.html>
11. Мусульмани України. Рік війни. *DESS.gov.ua* URL : <https://dess.gov.ua/musulmany-ukrainy-rik-vijny>
12. Муфтії розповів, як живе мусульманська громада України під час війни. *Укрінформ* 23.02.23. <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3674168-muftij-rozpoviv-ak-zive-musulmanska-gromada-ukraini-pid-cas-vijni.html>
13. Особливості релігійного і церковно-релігійного самовизначення громадян України: тенденції 2000-2020 рр. (Інформаційні матеріали). Київ: Центр Разумкова, 2020. 110 с.
14. Українське суспільство, держава і церква під час війни. Церковно-релігійна ситуація в Україні-2023 (Інформаційні матеріали). Київ: Центр Разумкова, 2023. 118 с.
15. Филипович Л., Титаренко В., Горкуша О. Контекстуалізація як один із головних методологічних підходів релігієзнавчого дослідження в період російсько-української війни. *Філософська думка*, 1, 2023. С. 7–25.
16. Якою має бути політика влади щодо УПЦ(МП): результати телефонного опитування, проведеного 4-27.12.2022 р. *Пресреліз КМІС*. URL : <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1165&page=2>
17. Якою має бути політика влади щодо УПЦ(МП): результати телефонного опитування, проведеного 26.05. – 5.06.2023 р. *Пресреліз КМІС*. URL : <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1247&page=12>
18. Executive Committee of the Seventh-day Adventist Church votes to attach Ukrainian administrative office to the General Conference. *Adventist News*. URL : [Adventist News Network](https://www.adventistnews.com/news/2023/04/22/120422)12.04.22.

VECTORS OF TRANSFORMATION OF THE RELIGIOUS FIELD IN UKRAINE DURING WARTIME

Iryna Bogachevska

National Transport University,

Faculty of Economics and Law, Department of Philosophy and Pedagogy

Mykhailo Omelyanovych-Pavlenko str., 1, 02000, Kyiv, Ukraine

The aim of the article is the philosophical and religious studies-based reflection and identification of the vectors of transformation of the country's religious field during the period of war and, to some extent, prediction of the consequences of these changes. The methodological foundations of the study were the principles of contextuality in religious studies during wartime, applied in compliance with the research principles of non-denominationalism within the framework of philosophical-religious and politico-sociological description. Scientific novelty. Based on the results of the latest sociological research, the transformations of the largest segments of Ukraine's religious field: Christianity (Orthodox, Protestants, Greek Catholics) and Islam (DUMU "Umma", DUMU, DUMK) were considered, revealing the dependence of the direction of their transformation vectors on the resolution by each religious jurisdiction of the issue of correlation between national and religious identities. Conclusions. Religious jurisdictions that address the issue of identity, considering religious identity as a priority, and therefore gravitating towards foreign religious centers, whose policy generally does not take into account the issues of national security and sovereignty of Ukraine, are rapidly losing public trust and moral authority, leading to their crisis and prospects of marginalization in the country's religious field, up to their elimination (voluntary or forced). The Ukrainian civil society does not tolerate the so-called "civil neutrality" under conditions of direct existential threats, which is attempted to be justified by "higher religious ideals." The prospects of Christian and Muslim religious associations in Ukraine directly depend on the level of trust and social capital they accumulate with their actions during the war.

Key words: religious identity, national identity, transformations, identification, Ukraine, Orthodox, Protestants, Muslims.